

ДОСВІД ЯК РЕСУРС ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ

У статті аналізуються особливості особистісного розвитку у контексті конструктивістської методології. Стверджується, що необхідною умовою оволодіння людиною власним досвідом, надання йому сенсу є її включення у дискурсивну мережу відповідної дискурсивної практики. Пропонується ідею мережевої онтології дискурсивних практик розглянути як феномен нестабільних онтологій.

Ключові слова: досвід, смисл, дискурс, розвиток особистості, дискурсивне конструювання досвіду.

The article analyzes peculiarity of personality development in the context of construction methodology. It is assumed that the necessary condition of capture a man by own experience, a grant to him of sense is her plugging in the discursive network of corresponding discursive practice. It is offered idea of network ontology of discursive practices to consider as the phenomenon of unstable ontology.

Keywords: experience, sense, discourse, personality development, experience discursive constructing.

Традиційно феномен розвитку інтерпретується як процес якісних змін, який призводить до появи нових форм буття, інновацій та перспектив. Проте, якщо у світі природи цей процес є достатньо очевидним, а його результати можна відстежити і навіть візуалізувати, то у світі духовному, ментальному процеси розвитку не є настільки очевидними. Цей процес ускладнюється ще й тим, що різні концептуальні моделі світу та наукові парадигми мету, спрямованість і смисл особистісного розвитку, інтерпретують інколи радикально протилежним чином. Як наприклад, конструкт «Я-концепція» в індивідуалістичних і колективістських культурах, які отримали назву індивідуалістичного та взаємозалежного конструктів. Такі висновки дають сучасним дослідникам не лише підстави інтерпретувати наукові поняття як культурні артефакти, але й зайвий раз упевнитися, наскільки науки та наукові дискурси вкорінені в культурах і співзвучні тим зонам наукової ідентичності, до яких належать їхні власні дослідницькі стратегії і практики.

Поняття особистісного розвитку є, як відомо, одним із провідних у гуманістичній психології. Представники цієї парадигми вважають, що людину в доповнення до вродженого біологічного патерну росту та розвитку відрізняє ще й тенденція до психологічного росту та розвитку. На думку вчених, ця тенденція була описаною багатьма психологами як стремління людини до самовираження (self – actualization), як бажання зрозуміти і реалізувати себе та свої потреби. Проте за спостереженнями сучасних дослідників вчинки людини,

її життєві проекти, витоками яких є рефлексивна свідомість є не завжди й не у всіх (Д.О. Леонт'єв, Н.В. Чепелева). На відміну від жорстко зумовлених, передбачуваних та заданих дій і стійких тенденцій поведінки, які є у кожної людини, стратегії і цілі, обумовлені пошуком смислу власного існування потребують від людини особистісних зусиль та повної особистісної включеності, що, на думку М. Фуко, не дається людині просто так. У роботі «Герменевтика суб'єкта», аналізуючи культуру себе, яка, на думку вченого, виникає як особлива культурна цілісність в еліністичному світі, М. Фуко формулює проблему навколо якої сторіччями розігрувалися головні сценарії особистісного розвитку людини в європейській культурній практиці. «Що таке «сам», про якого треба турбуватися? Що це за тотожність, яка присутня по обидві сторони турботи – як її суб'єкт і як її об'єкт?» [12, с. 69].

Нового звучання проблема особистісного розвитку набуває як у соціальному конструктивізмі, так і в сучасних дискурсивних дослідженнях і, зокрема, дискурсивній психології. І хоча в цих теоріях проблема розвитку не є предметом спеціального розгляду, вона незримо в них присутня, оскільки вирішення питання конструювання людського Я, пошук становлення суб'єктності у дискурсивних практиках, аналіз дискурсивно сконструйованої психологічної та педагогічної термінології є нічим іншим як сучасною версією класичної проблеми. Важливих змін у конструктивістській парадигмі зазнали й такі базові світоглядні поняття як історія, час, простір, культура тощо. Усвідомлення кінця ери християнського розуміння часу як кумулятивного лінійного процесу нарощування культурних значень обернулося метафорою «мережа» та появою ідеї мережевої онтології (Б. Латур).

На радикальні зміни у тлумаченні знання, головного ресурсу інформаційного суспільства, звернув увагу ще А. Моль. Фактура «екрану знань», на думку вченого, все більше стає схожа на повість: знання складаються з розрізаних уривків, пов'язаних випадковими стосунками близькості за часом засвоєння, за співзвучністю або асоціацією ідей. Ці уривки не утворюють структуру, проте вони володіють силою зчеплення, яка не гірше старих логічних зв'язків надає екрану знань певну щільність і компактність. Сучасна культура у А. Моля отримала назву мозаїчної, а формування знань вчений запропонував вважати результатом не отриманої освіти, а функціонування засобів масової комунікації [10]. У річищі традиції, започаткованої А. Модем, знаходиться й інтерпретація феномена культури як «мережі значень» (Дж. Александер, К. Гірц) або як «практик означування» (В. Уільямс), які фактично ототожнюють поняття «культура» і «дискурс», і пропонують інтерпретувати термін «дискурс» як постлогоцентричну інтерпретацію культури. Ця важлива тенденція у розумінні феномена культури у сучасному гуманітарному дискурсі, яку поділяє все більша кількість дослідників, базується на тлумаченні культури як гіпертексту, множинній квазі (лат. *quasi* неначе, нібито) реальності, що є дискурсивним результатом лінгвістичного повороту в європейському мисленні, який фактично поставив під сумнів існування меж між мовною та онтологічною реальностями.

У контексті дискурсивної методології необхідною умовою становлення здатності людини до саморозвитку вважається її включення у дискурсивну мережу «нарративних мотузків» – сконструйованих конструктів (де конструкт у перекладі з англійської означає поняття, схематична ідея – І.Л.) заздалегідь натуралізованих (П. Бурдьє), тобто функціонуючих як несвідомі інструменти конструювання. Дискурсивні методологи (Р. Харре, К. Джерджен) визначають дискурсивні практики як процес становлення та конструювання значень, як фрагмент розгортання смислу того чи іншого дискурсивного явища. Місцем становлення будь-якого дискурсу Ж. Курте та А.–Ж. Греймас у роботі «Пояснювальний словник теорії мови» (1982) вважають процес висловлювання, а бінарна опозиція визнається першою історичною формою та умовою його виникнення.

Дискурсивні практики як процес виробництва, становлення та сприйняття значень, які утворюють дискурсивний порядок і є результатом культурно-історичного розвитку, регулюються відповідним типом раціональності, якщо під раціональністю розуміти існуючі форми інтеракції та інтерсуб'єктивно визначені норми (К.–О.Апель). Тобто, спосіб втілення досвіду саморозвитку набуває відповідної нормативної процесуальності завдяки внутрішній раціональності людини, яка користується мовою як механізмом координації дій для досягнення взаєморозуміння.

Всі інтерпретації цього світу ґрунтуються на попередньому досвіді його сприйняття, нашому власному і/або тому, що ми отримали від наших батьків або вчителів. Отриманий досвід як певний запас наявного знання («knowledge at hand») функціонує як схема референції. Попередній досвід, який сприймається нами як непроблематичний, відпочатково даний нам як типізований, тобто очікуваний. Неконгруентність нових переживань, нового досвіду попередньому, розриває ланцюг самозрозумілостей, які є ядром габітуальної схеми інтерпретації, і вимагає модифікації сталої типіки досвіду самопроекування [14]. Інакше кажучи, отриманий раніше досвід починає модифікуватися та реінтерпретуватися тоді, коли наявні ресурси осмислення, інтерпретації та прийняття тієї чи іншої версії подій, що відбуваються і вимагають від людини прийняття певного рішення, не уміщуються в наявні схеми та стратегії інтерпретації[7].

Існує абсолютний порядок розуміння, вважає А. Вежбицька. Щоб щось зрозуміти людина зводить невідоме до відомого, темне до ясного, прозорого, незрозуміле до самоочевидного, яке не потребує додаткового тлумачення. У кожній мові, на думку дослідниці, набір слів, що «перекладаються» на типову, універсальну мову, співпадає з набором невизначеностей цієї мови. [2]. Тому, коли з нами відбуваються незвичайні події, які випадають із череди одноманітних будень, першою спробою «нормалізувати ситуацію», зрозуміти її стає приписування вчинку партнера, подіям, які з нами трапилися, певного типового мотиву. Завдяки типізації відбувається їх введення в наших міркуваннях у повсякденний дискурс, у габітуальні схеми інтерпретації, які фактично дозволяють перевизначити ситуацію і встановити новий смисловий

зв'язок або нову смислову взаємодію, а фактично спростити та очистити драматичні переживання, що супроводжують осмислення та інтерпретацію подій що сталися.

Розмірковуючи над власним майбутнім, вибудовуючи плани, проекти людина наділяє ресурси, якими володіє або якими вона вважає, що володіє, тими смислами та символічними значеннями, які є для неї найбільш значущими. Якщо людина сприймає певну ситуацію, яку вона сама наділила особливою для себе значущістю, як реальну, вона стає реальною за своїми наслідками. Цей феномен, який прийнято називати у сучасній науці теоремою Томаса, можна пояснити символічною природою людини. Соціальні практики, які підтримують або руйнують наші переконання, наші світоглядні настанови знаходяться на іншому рівні від індивідуального досвіду і людина вимушена встановлювати з ними стосунки таким чином, щоб сприймати їх як порядок, з яким їй доводиться існувати, узгоджувати власні проекти, життєві завдання, ставити цілі і будувати майбутнє. Головна проблема полягає в тому, як має бути структурований цей зовнішній, сторонній людині інституціонально – символічний світ, щоб вона не тільки змогла зберегти свою онтологічну безпеку, психічне благополуччя і нормальне функціонування, але й була здатна вільно розвиватися і продуктивно конструювати своє життя. Власне на цьому вибудовується терапевтична модель конструктивізму, яка з метою досягнення терапевтичного ефекту передбачає не традиційне відновлення «правильного світогляду», який базується на цілій низці методологічних припущень, принципів, установок, що викликали конфлікт відторгнення, а пропонує техніки переосмислення та реінтерпретації досвіду людини, які, можливо, призведуть до появи спонтанної наративної ідентичності, рефлексія над якою відкриє нові можливості і перспективи у побудові автобіографічного наративу (П. Вацлавик, Дж. Фридман, Дж. Комбс).

Відпочатковий розрив між індивідуальним досвідом людини і дискурсивними практиками або між досвідом, що переживається і досвідом артикульованим, генерує проблему і запускає в дію важливі механізми смислоутворення. Недаремно М. Фуко називає розриви найрадикальнішими тактами історії, а Б. Латур абсолютними модусами існування, які дуже неадекватно схоплюються поняттями природа, матеріальний світ, річ або об'єкт. «На місцях розривів між несвідомою і соціальною сценами вибудовується символічний порядок внутрішнього театру людини, встановлюючи закон, мову, слова, цінності, визнання сакрального ... Заснований на Законі (юридичний порядок) і Розумі (мова), генеалогічний порядок підтримує порядок символічний» [4, с. 96].

Щільна вписаність людини у дискурсивний контекст завдяки чому вона втратила прозорість та можливість присутності одночасно в різних точках, а акт здобуття досвіду почав мислитися як подія в середині світу, підпорядкована його об'єктивним законам [13] стала контекстом, в якому з'явилася можливість реалізації деконструктивістського проекту «смерті суб'єкта», відібравши у дискурса суб'єкта практики означування, на яких він тримався сторіччями –

особистісно – психологічні характеристики, причинний статус по відношенню до тексту, а також самодостатнє буття поза рамками тексту [6].

Одним із важливих наслідків постмодерністського проекту «смерті суб'єкта» стає поява теорії нестабільних онтологій, яка фактично є спробою сучасних дослідників оживити та відродити теорію кореляції суб'єкта та онтології. Основою цих цікавих і співзвучних нашому дослідженню. і зокрема ідеї мережевої онтології, пошуків стає Ж. Дельоз з його ідеями виробництва суб'єкта як онтологічної конструкції – пункта відносної стабільності у нестабільному контексті. Не менш важливий вклад у теорію нестабільних онтологій вносять Е. Лакло і Ш. Муфф, дослідники дискурсивної теорії суб'єкта, базовою ідеєю якої є ідея дискурсивного конструювання суб'єкта як ідентифікації людини з суб'єктною позицією у структурі дискурса. На парадокс онтологічної нестабільності суб'єкта, який ми у своєму дослідженні визначили як «відпочаткове запізнення особистісного досвіду» [8, с. 51] звертає увагу і відома гендерна дослідниця Дж. Батлер.

«З одного боку, суб'єкт може звернутися до власної генези, лише приймаючи погляд на себе від третьої особи, тобто зневажаючи своїм власним поглядом в акті нарації власної генези. З іншого боку, нарація про улаштування суб'єкта передбачає, що це улаштування вже відбулося, й таким чином вона відбувається вже після завершеного факту. Суб'єкт втрачає себе, щоб розповісти історію про себе, проте, розповідаючи історію про себе, він шукає пояснень тому, що наративна функція вже зробила зрозумілим» [1].

Важливим ресурсом онтологічної безпеки людини, на думку А. Гідденса, відомого англійського антрополога і соціолога, є здатність, вміння і бажання людини оволодівати власним досвідом, досвідом, який не дається людині безпосередньо, проте пізнання якого відіграє ключову роль у побудові його як суб'єкта власного життя.

Висновки. Досвід як важливий ресурс саморозвитку і самопізнання людини, оволодіння яким є необхідною умовою її онтологічної безпеки та психічного благополуччя, дається людині лише ретроспективно в акті нарації власної генези. Цей погляд «скоса», погляд на себе від третьої особи, як на онтологічну конструкцію є необхідною умовою конструювання людини як суб'єкта власного життя. Він потребує саморефлексії, спеціального практикування і постійної інтерпретативної роботи, єдиною винагородою якої буде критичний погляд на власну життєву історію.

Список літератури

1. Батлер Дж. Психика власти : теории субъекции. Харьков; Санкт-Петербург : ХЦГИ; Алетейя, 2002. 160 с.
2. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языка. Москва : Языки русской культуры, 1999. I–XII. 780 с.
3. Гирц К. Интерпретация культур. Москва : РОССПЭН, 2004. 560 с.
4. Де Гольжак В. История в наследство : Семейный роман и социальная траектория. Москва : Изд-во Института Психотерапии, 2003. 233 с.

5. Делез Ж. Логика смысла. Москва : Раритет; Екатеринбург : Деловая книга, 1998. С. 36–37.
6. Лебединська І. В. Дискурс самопроекування : культурні форми текстуальної історії. *Актуальні проблеми психології: Зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Т.2. Психологічна герменевтика.* 2014. Вип. 8. С. 30–41.
7. Лебединська І. В. Типізація як шлях становлення культурних практик само проектування. *Актуальні проблеми психології: Зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Т.2. Психологічна герменевтика.* 2015. Вип. 9. С. 50–61.
8. Лебединська І. В. Особистісний досвід : феномен «відпочаткового запізнення». *Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. статей. Інститут соціальної та політичної психології НАПН України.* 2011. Вип. 25(28). С. 51–58.
9. Леонтьев Д. А., Осин Е. Н. Печать экзистенциализма : эмпирические корреляты экзистенциального мировоззрения. *Экзистенциальная традиция : философия, психология, психотерапия.* 2007. №1 (10). С. 121–130.
10. Моль А. Социодинамика культуры. Москва : Издательство ЛКИ, 2008. 416 с.
11. Филлипс Л. Дж., Йоргенсен М. В. Дискурс-анализ. Теория и метод. Харьков : Гуманитарный Центр, 2004. 336 с.
12. Фуко М. Герменевтика субъекта : Курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1981–1982 учебном году. Санкт-Петербург : Наука, 2007. 677 с.
13. Фундаментальная психология у истоков неклассической парадигмы. Москва : Комкнига, 2007. 200 с.
14. Шюц А, Лукман Т. Структури життєсвіту. Київ : Український Центр духовної культури, 2004. 560 с.
15. Чепелева Н. В. Самопроекування як процес створення потенційної особистої історії. *Актуальні проблеми психології: Зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Т.2. Психологічна герменевтика.* 2018. Вип. 11. С.4–21.
16. McAdams D. P. The psychology of life stories. *Review of General Psychology. Special Issue : Autobiographical Memory.* 2001. Vol. 5. P. 100–121.
17. Giddens A. Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age. Cambridge : Polity Press, 1991. 190 p.